



Tanítómestereink

Deme László: Nyelv és nyelvészet a tudományos-technikai forradalom idején*

[...] A tudományos-technikai forradalom az emberiség fejlődésének folyamatában nem állapot, hanem tendencia, melynek magva az egész termelő emberiségnek a technika fölé emelése, mégpedig az egyes – és minden egyes – termelőnek tudományos szintű kiképzése és állandó továbbfejlődésre ösztönzése révén [...]. Mint tudjuk ugyanis: a tudományos-technikai forradalomnak az – egyénekeg bontott – társadalmi jellemzője éppen az, hogy benne a termelők képzettsége és állandó öntovábbfejlesztése közvetlen termelőerővé válik, technikai szükségletté növekedik; s ezért tömegméretekben kell megjelennie a gondolkodó – és alkotó gondolkodása segítségével állandóan tovább és tovább haladó – átlagember típusának. [...]

Mi köze van az elmondottakhoz a nyelvnek, nyelvhasználatnak, és rajtuk keresztül a nyelvtudománynak? Sokkal több, mint azt a felületes szemlélő gondolná, akinek képzetében a nyelv nem több, mint a mindennapoknak – figyelemre sem méltatott – reflexszerű automatizmusa, a nyelvtudomány pedig – nem is egészen ok nélkül – a mumusként rögzült iskolai nyelvtan, legföljebb még a helyesírás szabályaival súlyosbítva!

A nyelv a társadalmi embernek társadalmi levegője. Levegő nélkül nincs biológiai élet, nyelviség nélkül nincs társadalmiság. Épp ezért nem érezzük a jelentőségét egyiküknek sem; illetőleg csak akkor, ha baj van velük. A levegőt, ha eltömődik a bunker szellőzője, és fuldokolni kezdünk; a nyelvet meg akkor, ha kilépünk saját természetes nyelvi közösségünkől egy másikba, s egyszerre társadalmilag értéktelenné, hasznosíthatatlanná zsugorodik minden tapasztalatunk, közölhetetlenné minden gondolatunk. Akkor döbbenünk rá, hogy emberségünk mennyire nyelvűségünkhöz kötött. Pedig már legkisebb korunktól az: az előttünk járt nemzedékek tapasztalatait ezen keresztül vettük át, fogalomvilágunk és gondolkodásunk ennek segítségével alakult ki és rögződött bennünk; s mindezek továbbfejlődésének is a nyelv az eszköze és a közege. Emberi mivoltunk a nyelviséghez tapad nemcsak a gondolkodás, de még az érzékelés, sőt az érzés területén is.

* Száz éve született és tíz éve hunyt el dr. Deme László (1921. nov. 14.–2011. jún. 6.) nyelvészprofesszor, a modern magyar nyelvtudomány egyik leginveciózusabb tudósa. Forrásunk: *Deme László: Magyarul szólni. Válogatott tanulmányok. Anyanyelvpolók Szövetsége, Bp., 2021. 30–34. A tanulmány eredeti megjelenése: 1971. A kiadvásokat [...] jelzi. (A szerk.)*

A fejlődés mai fokán az egyén nemcsak a társadalomba kapcsolódik a nyelven keresztül, annak segítségével, hanem még a természet valóságával is ezen át jut érintkezésbe. Valamikor, a fejlődés kezdetén, az egyéni képzetek s a belőlük kikristályosodott társadalmi fogalmak a valóságból szűrődtek ki, s a társadalmi tevékenység csak kontrollálta őket. Ma már fordítva van: a kisgyermek a nyelviség révén a társadalom beszédgyakorlatában kialakult kész fogalmakkal találkozik először, s a valóságon csak kontrollálja tartalmuk és terjedelmük érvényét és határait. A rajta kívül álló dolgoknak, társadalmiaknak is, természetieknek is kapcsolatait és mozgástörvényeit is nyelvi élményeken keresztül észleli először. Térbeliség, időbeliség, okság és következményesség, ellentét, rész-egész viszony, és minden egyéb valóságtörvény, hamarabb rögzül gondolkodásában a tükröző nyelv, mint a tükrözött dolog oldaláról.

Ellenőriznie persze kell őket; de felfedeznie már nem, e feladatot a társadalom hosszú évezredek tapasztalásával már megoldotta helyette.

Bonyolult és komplex társadalmi feladatát a nyelv azért tudja ellátni, mert kétosztatú eszköz; mert jelzései minőségileg eltérnek az állatvilágban használtaktól. Jelzések ugyanis az állati hangmegnyilatkozások is: a kotlóstyúk csucsorgó hangja például kifejezi azt az örömet, hogy ennivalót talált a csirkéinek, informálja a kicsiket erről a tényről, sőt arra ösztönzi őket, hogy egyszerre összeszaladjanak. E feladatokat látja el az emberi kommunikáció jelzésegysége, a mondat is: kifejezi a különben érzékelhetetlen pszichikai tartalmat, ezáltal informálja a partnert, sőt – cselekvésszerű, szóbeli vagy magatartásbeli – reakcióra is készíti.

De az emberi jelzés – a mondat – nemcsak tudósít, hanem ábrázol, megjelenít; mert nem elsődleges és osztatlan jelzés, hanem másodlagos és szerkesztett. A beszéd szolgálatában ott áll a nyelv, mely elemeivel utalni képes a valóság részleteire és viszonyaira; s így lehetővé teszi, hogy egy-egy jelzés képzetek egész raját idézze fel: fogalmakét és viszonyaikét is. Az állati jelzés mögött az idegállapot, az emberi mögött a gondolat az uralkodó tartalom. A gondolat, ami a valóság szerkezetét nemcsak elemzi, hanem – a beszéd révén, a nyelv segítségével – analitikusan tükrözi is. Minden, amit az ember a természetből megismert a vele való küzdelem során, otthagya lenyomatát a nyelvben, akár tény, akár összefüggés. S ezzel az ember olyan eszközre tett szert, amelynek segítségével már nemcsak észlelni és kifejezni lehet, hanem kombinálni is: következtetni a megismertből a még ismeretlenre. [...]

Gondoljunk csak végig: mi is rejlik az ember nyelvisége mögött! Az ember mint biológiai lény, része a valóságnak, magasan fejlett és sajátos formája a világunk egységét jelentő anyagnak. Gondolkodása a biológiai mozgásból kinőtt magasrendű képesség, de változatlanul anyagi megalapozottságú és kötöttségű. S mit tükröz, mit tükrözhet az emberi gondolkodás? Minthogy a tükröző agy és a tükrözött világ is egyazon alapanyagnak csak más-más lét- és mozgásformája: gondolkodásunkban nem tükröződhet más, mint a valóság szerkezete. S mik vannak a valóságban? Dolgok, amelyek e valóságnak összefüggésekbe ágyazott részei; s amelyek jellemző sajátságokat hordoznak. E sajátságait az észlelés statikusnak, állapotszerűeknek, vagy dinamikusnak, változásszerűeknek jelzi.

Az anyagnak, a valóságnak ezt a szerkezetét tükrözi gondolkodásunk. Már magának az észlelésnek mindig van valami tárgya, s e tárgynak vannak jellemzői. Az elemi logikai ítéletben ez a két mozzanat jelenik meg: amire gondolunk, s amit gondolunk róla. Ez az alapszerkezet vetül ki mondatainkba. A két fő pólus bennük: az alany (amiről beszélünk), s az állítmány (amit mondunk róla). A fő mondatrészek talaján válnak ki azután a fő szófajok. Az alany oldalán a főnév, amivel a dolgokat megnevezzük, az állítmány oldalán a

melléknév, mint a dolgok statikus, tulajdonságszerű jellemzőinek (s ennek fajtájaként a számnév, mint mennyiségüknek) megjelölője; majd az ige, amely a dinamikus, mozgás-szerű jellemzők jelölésére képes.

Mindez olyasfélét jelez, hogy amíg az ember része marad az anyagi világnak, s amíg a világgal való aktív kapcsolatának az őt környező valóság a fő tárgya és az agy az irányító központja, addig a társadalmi egymásra hatásnak sem igen születhet olyan más eszköze és szisztémája, amely alapjaiban eltérne a mostanitól. [...]

HÍREK

Petercsák Tivadar: A magyar képeslap története – Fitz József-könyvdíj. A *Fitz József-könyvdíj*at 1988-ban hozta létre az akkori Művelődési Minisztérium a Magyar Könyvtárosok Egyesülete közreműködésével. A díjat azzal a céllal alapították, hogy kitüntessék azokat a köteteket, melyeket könyvészetileg és tartalmilag is a legértékesebbnek és legszebbnek ítélnék meg. Minden évben három könyv és azok kiadói nyerhetik el ezt a megtisztelő kiténtetést, amit a mindenkori kulturális minisztérium ítél meg, a könyvtáros szakma javaslatai alapján. Idén Petercsák Tivadar a Kossuth Kiadónál megjelent *A magyar képeslap története* című könyve is részesült az elismerésben (ismertetését lásd B. Gál Edit tollából a *Honismeret* 2021. 3. számának 110–112. oldalain). Honismerőtársunknak, a jeles néprajzkutató Petercsák Tivadarnak szívből gratulálunk és további eredményes munkát kívánunk!



Richly Gábor a Magyar Művészeti Akadémia új főtitkára. Kucsera Tamás Gergely leköszönő főtitkár posztjára a Vashegyi György, a Magyar Művészeti Akadémia (MMA) elnöke által is támogatott jelöltet, Richly Gábort választották meg az akadémia közgyűlésén, aki 2021. november 5-étől öt éven át viseli majd a főtitkári címet. Kucsera Tamás Gergely tíz évig volt az MMA főtitkára, nevéhez köthető az akadémia szervezeti struktúrájának kialakítása, a hároméves ösztöndíj bevezetése, a köztestületi tagság és a művészfáradék ötlete, a Művészetelméleti Tagozat létrehozása, valamint az MMA Kiadó és a *Magyar Művészet* folyóirat koncepciója, megalapítása is. [...] – *Sokéves vezetői gyakorlatot, diplomáciai tapasztalatot szereztem az államigazgatásban. Érdemi eredményekre van szükség az akadémikusok életműve, hagyatékuk gondozása terén, a kiemelkedő művészeti eredmények nemzetközi megismertetésében. Az ösztöndíjprogram résztvevőinek szorosabban kell kapcsolódniuk az akadémiahoz, az MMA irányelveit, módszertanát, stratégiai céljait be kell emelni a Vashegyi György vezette Nemzeti Kulturális Tanács programjába* – mondta a választás előtt Richly Gábor. Az újonnan megválasztott főtitkár arról is beszélt, hogy a Magyar Művészeti Akadémiához hasonló méretű Balassi Intézet tagozatvezetőjeként, szakmai igazgatójaként, majd főigazgató-helyetteseként is dolgozott, és az elmúlt évben több mint ezer kulturális és művészeti programot hoztak létre a Helsinkiben Magyar Kulturális és Tudományos Központban. [...] (Magyar Nemzet, 2021. szept. 28.)